

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2463>

Number: 27, p. 219-234, Autumn I 2014

KADINLARIN DİJİTAL TEKNOLOJİYLE İLİŞKİSİNE ÜTOPIK BİR YAKLAŞIM: SİBERFEMİNİZM

*A UTOPIC APPROACH TO THE RELATIONSHIP OF WOMEN WITH
TECHNOLOGY: CYBERFEMINISM*

Yrd. Doç. Dr. Sibel Fügen VAROL

Yeni Yüzyıl Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-TV ve Sinema Bölümü

Özet

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, teknolojinin cinsiyetli olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmiştir. Bu soruya verilen yanıtlarda genel olarak teknolojinin eril niteliğine işaret edilmiş ise de, doksanlı yılların başlarında ortaya çıkan bazı feministler, teknolojinin esasen eril değil, dişil nitelikte olduğunu ileri sürmüştür. Kendini siberfeminist olarak adlandıran bu kadınlara göre, teknolojiyle kadınlar arasında doğal bir yakınlık vardır ve teknoloji kadınları özgürleştirecektir. Siberfeministler, endüstriyel teknolojinin ataerkil bir karaktere sahip olduğunu kabul etmiş, ancak dijital teknolojilerin kadınlarla makineler arasında yeni bir ilişki doğurduğunu iddia etmiştir. Siberfeminizmin bu iyimser yaklaşımı, teknoloji – toplumsal cinsiyet ilişkisine yeni bir bakış açısı getirmesi ve siber uzamın kadınlara sunduğu fırsatların altını çizmesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak aynı yaklaşım, siber uzamın gerçek yaşamdaki toplumsal eşitsizlikleri yansıtan yapısını görmemekle, dolayısıyla ütopyik olmakla eleştirilmiştir. Bu makale ise, siberfeminizmin bu eleştiriler de dikkate alınarak tartışılması gerektiği varsayımından yola çıkmıştır. Çalışma kapsamında, siberfeminizm, kurucu metinlerinden başlayarak tarihsel gelişimi içinde ele alınmış, temel savları ve bu savlara yönelik eleştiriler ayrı ayrı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siberfeminizm, Teknoloji, Siborg, Feminizm, Siber Uzam

Abstract

Innovations in information and communication technologies have raised the question of whether the technology is gendered. While answers to this question pointed out the male character of technology, some feminists who appeared in the early nineties asserted that technology was essentially female, not male. According to these women who called themselves cyberfeminist, there was a supposed affinity with technology. Although cyberfeminists admit the patriarchal character of industrial technology, they claim that digital

technologies have brought about a new relationship between women and machines. This optimistic view of cyberfeminists may be considered important due to the new perspective it brings to the relationship between technology and gender and the emphasis it places on the opportunities offered by the cyberspace to women. However, the same view is criticised for ignoring the character of the cyberspace that reflect the social inequalities in the real life, therefore for being utopic. This article assumes that cyberfeminism is a movement that should be discussed taking into account such criticisms. Accordingly, the article deals with cyberfeminism in its historical development, starting from its founding texts, and reveals its basic arguments and criticisms against them.

Key Words: Cyberfeminism, Technolog, Cyborg, Feminism, Cyberspace

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, günlük yaşamımızı geri dönülmez biçimde değiştirmiş bulunmaktadır. İçinde bulunduğumuz değişim süreci, gözlerin teknoloji-toplum ilişkisine çevrilmesine neden olmuş, toplumsal eşitsizliklerin teknolojinin tasarım, erişim ve kullanımına nasıl yansıdığı sorgulanmaya başlanmıştır. En temel toplumsal eşitsizlik alanlarından biri olan toplumsal cinsiyetin genel olarak teknolojiyle ve özel olarak iletişim teknolojileriyle ilişkileri ve etkileşimi de bu yeni dönemin sorgulama alanlarından biridir.

Toplumsal cinsiyet ile teknoloji arasındaki ilişki irdelendiğinde, teknolojinin cinsiyetinin olup olmadığı, başka bir deyişle teknolojinin tasarım ve kullanımında cinslerden biri aleyhine bir dengesizlik bulunup bulunmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Toplumsal cinsiyet ve teknoloji alanındaki literatür, toplumsal cinsiyetin birçok teknolojiye karmaşık yollarla kodlanmış olduğuna işaret etmektedir (Johnson, 2006: 3). Zira, Deborah G. Johnson'ın (2006) deyişiyle, teknoloji toplumsal olarak şekillenmiştir ve toplumsal cinsiyet kalıpları da kurucu teknolojiyle birlikte yeniden üretilmektedir. Madalyonun diğer tarafında ise, teknoloji toplumu şekillendirmektedir. Toplumsal cinsiyet teknolojiye kodlanmışsa, teknoloji de toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştiriyor demektir (3).

Teknolojinin eril niteliği, feministlerin de teknolojiye yönelik karamsar bir perspektif geliştirmesine neden olmuştur. Doğum kontrol teknolojileri veya günlük yaşamı kaydetmeye yarayan kameralar gibi teknolojilerin kadınları özgürleştirici etkisine vurgu yapılmakla birlikte (Volkart, 2004: 98), genel olarak ikinci dalga feministlerin teknolojiyi kapitalizmin ve ataerkil sistemin bir parçası olarak gördüğü söylenebilir. Diğer taraftan, bu karamsar görüşün tersine, doksanlı yılların başlarında ortaya çıkan bazı feministler, teknolojinin esasen eril değil, dişil nitelikte olduğunu ileri sürmüştür. Dahası, kendini siberfeminist olarak adlandıran bu kadınlara göre, endüstriyel teknolojinin ataerkil bir karakteri bulursa da, kas gücüne değil beyne, hiyerarşiye değil ağlara dayanan dijital teknolojiler kadınla makine arasında yeni bir ilişkiyi müjdelemektedir (Wajcman, 2006: 12).

Siberfeminizm, kimine göre siber kültürün ortaya çıkardığı bir ihtiyaç (Galloway, t.y.), kimine göreyse ütopik bir iyimserliktir (Gillis, 2004: 192). Ancak, siberfeminizmin kadınlarla teknoloji arasındaki ilişkiye, özellikle de kadın-internet ilişkisine yönelik alternatif görüşleri hem yeni medya hem de toplumsal cinsiyet alanındaki kuramsal çalışmalara yönelik bir katkı olarak kabul edilebilir. Bu varsayımdan yola çıkan bu çalışmada, siberfeminizmin ne olduğu, kurucu metinlerden başlayarak tarihsel gelişimi içinde aktarılmaya çalışılmıştır. Kaynak taraması yöntemiyle hazırlanan çalışmada, feminizmin farklı tarihsel dönemlerde farklılaşan niteliğine, siberfeminizmin temel savlarına ve bu savlara getirilen eleştirilere de yer verilmiştir.

1. Her Dönemde Farklı Feminizm

Feminizm, cinsiyetçiliğe, cinsiyet sömürüsüne ve cinsiyete dayalı baskılara son vermeye yönelik bir hareket olarak tanımlanabilir (Hooks, 2000: 1). Ancak feminizm tek parçalı bir ideoloji değildir. İçinde farklı yaklaşım, perspektif ve çerçeveleri barındırır. Başka bir ifadeyle, feministlerin tümü aynı şekilde düşünmez. Jane Pilcher ve Imelda Whelehan (2004), feministlerin aralarındaki farklılıklar nedeniyle, 1980'lerden itibaren feminizmden değil feminizmlerden söz edilmeye başladığını söylemiştir. Tümü kadınların baskı altına alınmışlığına son verilmesi yönünde temel bir taahhüde sahip olsa da, feministlerin konuya ilişkin felsefi veya politik yaklaşımları birbirinden farklıdır (49).

Feministler arasındaki farklılıklar "liberal", "sosyalist", "radikal" gibi ön eklerle ifade edilmiştir. Bu ön eklerle, feministler hem soruna yaklaşımlarını hem de sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm önerilerini ortaya koymuştur. Bunlardan liberal feminizm, Fatmagül Berktaş'ın (2011) deyişiyle, 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve tarihin en erken gelişen feminizm türü olarak kabul edilmektedir. Berktaş'a göre, kapitalizmi veri olarak kabul eden liberal feministler kadın-erkek eşitsizliğinin liberal demokrasinin önemli bir çelişkisi olduğunu öne sürerek kadınlar için eşit özne konumu talebinde bulunmuştur. Radikal feminizm, kadınların ezilmesinin, bütün ezilme biçimlerinin kökenini oluşturan evrensel bir olgu olduğunu ve sınıfsal, ırksal, etnik, vb. diğer farklılıklar dikkate alınmaksızın kadınların sırf kadın oldukları için bir cins olarak erkek baskısına maruz kaldıklarını savunmuştur. Marksist feminizme göre, kapitalist üretim tarzında işçilerin ücretli emek ilişkileri içinde kendi emeklerinin ürünlerinden kopmaları ve kendi emeklerine yabancılaşmaları gibi, kadınlar da ataerkil sistemde kendi bedenleri ve onun ürünleri üzerindeki denetimlerini yitirmiş, bedenleri kendileri ve başkaları için nesneye indirgenmiştir. İkili sistemler feminizmi olarak da adlandırılan sosyalist feminizm ise, çağdaş toplumlarda kapitalizm ile ataerkilliğin karşılıklı olarak birbirini desteklediğini ve kadınların ezilmesini sürdüren bir etkileşim içinde olduğunu ileri sürmektedir (9-11).

Feminist düşünce içindeki bu farklılaşmaların aynı zamanda dönemsel bir özelliği bulunmaktadır. Başka bir deyişle, farklı dönemlerde farklı feminist perspektifler ön plana çıkmış, yine dönemin koşullarına bağlı olarak feminist

politikalara yönelik ilgi artmış veya azalmıştır. Bu dönemsel iniş çıkışlar, feminizm tarihinin dönemlerine göre “dalga” ön ekiyle de gruplandırılmasına neden olmuştur: Bunlardan, en parlak dönemini 1860-1920 yılları arasında yaşayan birinci dalga feminizm, esas olarak İngiltere ve ABD’deki eşit oy hakkı ve kadınların sivil topluma girmesi için yürütülen kampanyaları ifade etmektedir (Evans, 2001: 16). İkinci dalga feminizm 1945’ten itibaren başlamış, ancak örgütlü bir hareket olarak altmışlarla doksanlar arasında yaşanmıştır. İkinci dalga feminizm, kadınların daha önceden giremediği mesleklere girebilmesi, işyerinde eşitlik, ev işleri için ücret ödenmesi ve kadınların kendi doğurganlıkları üzerinde kontrol hakkı gibi talepler getirmiştir (Burns ve Chantler, 2011: 70). Üçüncü dalga feminizm ise 1990’ların başlarında ortaya çıkmıştır. İkinci dalgayı çeşitlilikten yoksun olmakla eleştiren üçüncü dalga feminizm, kimliğin cinsiyet, ırk, etnisite, cinsellik ve sınıf gibi iç içe girmiş yapısının birbirinden ayrı değil, aksine, birbiriyle bağlantılı baskı ve ayrıcalık kategorileri olarak işlediğini ileri sürmüştür (Iannello ve Colledge, 2010: 71).

Üçüncü dalga feminizmle neredeyse eş zamanlı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinde önemli gelişmeler yaşanmış, bilgisayar kullanımı ve internet erişimi yaygınlaşmıştır. Bu yeni dönemde, kadınların yeni iletişim teknolojileriyle ilişkilerinin nasıl olduğu ve bu teknolojilerin kadın yaşamlarını nasıl etkilediği gibi sorular ortaya atılmıştır. Bu sorulara verilen çeşitli yanıtlardan biri de kendilerini siberfeminist olarak adlandıran kadınlardan gelmiştir.

2. Siberfeminizmin Kurucu Metinleri

Donna Haraway’ın “Manifesto for Cyborgs” ve Sadie Plant’ın “Zeros and Ones” adlı çalışmaları siberfeminizmin kurucu metinleri arasında sayılabilir. Ancak, Sandy Stone’un *The War of Desire and Technology* adlı çalışması da siberfeminizmin çıkışına önemli katkıda bulunmuştur (Galloway, t.y.). Ancak yine de, Haraway ve Plant, siberfeminist düşüncenin “anneleri” olarak kabul edilmektedir (Gillis, 2004: 187).

2.1. Haraway: “Manifesto for Cyborgs”

Donna Haraway’ın 1980’lerde yayınlanan *Simians, Cyborgs and Women* adlı kitabının bir bölümünü oluşturan “Manifesto for Cyborgs” adlı makalesi, siberfeminizm, siberfeminist düşünce, siberfeminist politika ve sanatsal uygulamalar için önemli ve ilham verici bir kaynak olmuştur (Kuni, 2007). Teknolojinin sofistikleşmesine yönelik bir dizi görüş getiren Haraway, yeni bir feminizm tarif etmiş, insanla makine arasındaki sınırların bulanıklaşmasının kadın ve erkek kategorilerini giderek devre dışı bırakacağını iddia etmiştir. “Tanrıça olmaktansa siborg olmayı tercih ederim” diyen Haraway, cinsiyetin bulunmadığı bir dünya hayal etmiş, feministlerden de cinsiyete vurgu yapan ikonlardan vazgeçip cinsiyete kör bir yaklaşıma sahip olmalarını istemiştir (Hall, 1996: 147).

Haraway’ın toplumsal cinsiyet konusuna yaklaşımı siborg feminizm olarak kabul edilmiştir. Siborg ise, Haraway’e (2006) göre, sibernetik bir organizma, makine ile organizmanın oluşturduğu melez ve kurgusal bir yaratıktır. Haraway, yirminci yüzyılın sonlarına doğru herkesin makine ile organizmanın oluşturduğu kurgusal bir

melez, birer siborg haline geldiğini, siborgda makineyle organizma arasında sınırların karışmış olduğunu ve bu durumun sevinçle karşılanması gerektiğini söylemiştir (2-4).

Haraway'ın siborgu "toplumsal cinsiyet sonrası" bir yaratıktır. Ancak fiili durumda kadınlar hala sömürülmektedir. Haraway (2006), bu sömürünün adını "enformatik tahakküm" olarak koyar (34). Enformatik tahakküm yüzünden gözetim ve kontrol günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kültürel gelişim ve sosyal ilişkiler de bu temelde şekillenmektedir (Bazzichelli, 2008: 258). Kadınlar da, bugün, enformatik tahakküm denilen dünya çapındaki bu üretim/yeniden üretim ve iletişim sistemiyle bütünleşmiştir ve onun sömürüsü altındadır (Haraway, 1996: 34).

Haraway (1996), siborg imgesini et/metal karşıtlığının kırılması olarak oluşturmuş ve bunun sonucunda, "cinsiyet ötesi" olasılığına imkân tanımıştır. Siborg, ihlal edilmiş sınırlar, güçlü kaynaşmalar ve tehlikeli olasılıklarla ilgilidir. Bu da, kimliğin parçalı yapısını tanıyan, dolayısıyla, cinsiyetin ırk, sınıf, statü gibi diğer toplumsal eşitsizliklerle birlikte var olmasına olanak tanıyan bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla, kimlik özsel, bütünlüklü ve saf değil, parçalı ve çelişkilidir. Kimliğin bu yapısı bir insanın feminizmini tek bir sıfatla adlandırmasını, dahası, her koşulda bu ismi korumakta ısrar etmesini hayli zorlaştırmıştır. Kaldı ki, adlandırmak dışlamaya yol açmaktadır. Yine kimliğin bu niteliği nedeniyle, toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf gibi olgular, 'özel' birliğe inanmanın temelini oluşturamaz. Bu nedenle, siborg feministlere düşen, hiçbir doğal birlik matrisini istememek ve hiçbir kurgunun/yapının bütün olmadığını savunmaktır. Dahası, "kadın" kategorisi de masum değildir. Kadınlar arasında da bir tahakküm matrisi vardır (13-22).

2.2. Plant: "Zeros and Ones"

"Makineler akıllandıkça, kadınlar özgürleşiyor". Bu savın sahibi, İngiliz kültür kuramcısı Sadie Plant'tır. Siberfeminizmin önemli isimlerinden biri olan Plant'a göre, teknoloji temelde eril değil, dişildir (Galloway, t.y.). Plant, siber uzamı da çok parçalı postmodern öznelliklerin var olabileceği ve kadınlar için özgürleştirici nitelikte bir alan olarak kabul etmektedir (Chatterjee1, 2002: 201). Bunun nedeni, esasen internetin dokusunun "dişil" karakterde olmasıdır (Daniels, 2009: 104).

Plant, "Zeros and Ones" adlı kitabında, internet teknolojilerinin kadınların yaşamını dönüştürme potansiyelinden söz etmiştir. Kitabın adındaki sıfırlar ve birler, bilgisayarların kullandığı temel programlama diline gönderme yapmaktadır. Plant, sıfırları "dişil" ve birleri "eril" olarak simgeleştirmiş, dijital geleceğin de dişil, dağınık, doğrusal olmayan bir dünya olacağını ve orada "birlerin" fallik düzeninin yerini "sıfırların" alacağını öngörmüştür (Daniels, 2009: 104).

Plant'ın isminin öne çıkması nedeniyle, siberfeminizm Plant'ın çalışmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Paasonen, 2011: 338). Gerçekten de, Plant, akademi dışındaki siberfeminist görüşlerin popülerleşmesini sağlayan kişi olarak kabul edilebilir. Dahası, Plant, siberfeminizm terimini ortaya atan kişinin de kendisi olduğunu iddia etmiştir (Volkart, 2004). Ayrıca, "Zeros and Ones" kitabında söz edilen kimlik, teknoloji ve beden konularındaki sorunlar aynı zamanda siberfeminist hareketin merkezinde yer

almaktadır (Galloway, t.y.). Plant'ın siberfeminizm konusundaki pozisyonu ise, "kadınların ve bilgisayarlardan oluşan yeni bir sistemin kendisini hizaya getirmeye çalışan ataerkil sisteme karşı ayaklanması" şeklinde tanımlanabilir (Fernandez ve Wilding, 2002: 22).

Plant'ın görüşleri büyük bir ilgiyle karşılanmışsa da, karmaşık sistemlerin kadınları otomatikman özgürleştireceği düşüncesi fazla iyimser bulunmuştur (Paasonen, 2011: 338). Plant'a getirilen bir diğer eleştiri, Haraway'ın siborg ontolojisini mikrobiyolojik bulgu ve fikirlerin yer aldığı gazete kupürleriyle birleştirip bunları postyapısalcı Fransız feminizmiyle karıştırdığı şeklindedir. İddianın sahibi Verena Kuni'ye (2007: 8, 9) göre, bu karıştırma sonucunda Plant'ın elde ettiği şey, kadınlarla bilgisayarlar, hayvanlar, bitkiler, mikroplar ve hatta bakteriler arasında yeni bir ittifaktır.

Plant'ın düşüncelerinde Haraway'ın izleri açıkça görülmesine rağmen "Zeros and Ones" kitabında Haraway'den söz etmemesi de eleştirilmiştir. Yvonne Volkart, Plant'ın en azından bazı noktalarda Haraway'den önemli ölçüde yararlandığını, dahası kitabının bölümlerinden birini Haraway'ın "Siborg Manifestosu" adlı makalesine oldukça benzer bir şekilde "Siborg Manifestoları"na ayırdığını ileri sürmüştür (Kuni, 2007: 2).

Plant'a yönelik bir diğer eleştiri de özcülük temelindedir. Plant'ın, kadınların siber uzamın yeni "özgürlükleriyle" doğal bağlantılarına işaret etmiş olması özcü bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Gillis, 2004: 188). Diğer taraftan, Plant'ın iyimser tezlerinin teknolojinin esasen eril olduğuna ilişkin önceki yaklaşımlara karşı bir tepki olarak anlaşılması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır (Daniels, 2009: 104).

3. Siberfeminizm

3.1. Kavram

Yunanca "yönetici" veya "kılavuz" anlamına gelen "kybernetes" sözcüğünden türetilmiş (Fishwick, 2004: 83) olan siber kavramı ilk kez 1960'larda siberetik kavramıyla birlikte kullanılmış (Hawthorne ve Renate, 1999:1), sonraki yıllarda ise internetle ilgili kavramların ön eki olarak günlük kullanıma girmiştir. Siber ve feminizm kavramlarının birleştirilmesiyle oluşturulan siberfeminizm ise "siberetik feminizm" anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, 1990'lı yılların başlarında gazete, roman, reklam ve araştırmalarda siberkültür ve siber uzama yapılan çok sayıda göndermede "siber" ön eki oldukça değişken bir şekilde kullanıldığı için, siberfeminizm terimi, internetteki veya çeşitli elektronik ortamlardaki feminist aktiviteler, yani "siber uzamdaki feminizm" anlamında da yorumlanmaktadır (Paasonen, 2011).

Liesbet van Zoonen (2002: 12), siberfeminizmi "internet ve diğer yeni teknolojiler üzerinde odaklanan çeşitli akademik ve sanatsal uygulamalar için kullanılan bir terim" olarak tanımlamıştır. Susanna Paasonen (2005: 336) de, siberfeminizmin, yeni medyadaki toplumsal cinsiyet, cisimleşme ve teknoloji arasındaki bağlantıları araştıran feminizm çalışmalarının eş anlamlısı olarak anlaşıldığını söylemiştir. Austin Booth ve Mary Flanagan'ın (2002) siberfeminizm

tanımı ise “teknoloji kodlarına karşı çıkan ve toplumsal cinsiyetle dijital kültür arasındaki karmaşık ilişkileri araştıran yeni bir feminist dalga” şeklindedir. Booth ve Flanagan’a göre, siberfeminizm, belli bir odağı bulunan birleşik bir politik hareket değil, düzenli olmayan, taktik ve çelişkili kuram, tartışma ve uygulamalardan oluşan bir kümedir (11-14).

Görüldüğü üzere, siberfeminizm kavramının anlamı ve sınırları konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Öyle ki, Old Boys Network (OBN) adlı siberfeminist ağ, herkesin kendi siberfeminizmini kendisinin icat edebildiğini veya etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla, siberfeminizm kavramı adcılık noktasına ulaşacak kadar değişken görünmektedir (Paasonen, 2005). Ancak bu farklılıklara rağmen, ‘kadınların güçlenmek için internet teknolojilerini kullanması ve kontrolünü ele alması gerektiği’ siberfeministlerin ortak noktası olarak kabul edilmektedir (Gajjala ve Mamidipudi, 2004). Siberfeminizm kavramına ilişkin bir diğer uzlaşma da, VNS Matrix adlı Avustralyalı grup ve Sadie Plant tarafından birbirinden habersiz olarak uydurulduğudur. Kavramın bu şekilde oluşturulmasının ardından siberfeminist çalışmalar başlamış ve siberfeminizm, doksanlı yıllara damgasını vuran feminist bir hareket olarak kendini kabul ettirmiştir.

3.2. Tarihsel Gelişimi

Siberfeminizmin tarihsel gelişiminin iki damar üzerinden seyrettiğini söylemek mümkündür. Bunlardan biri, Sadie Plant ve VNS Matrix’in radikal politikalarının benimsendiği çalışmalar, diğeri ise, Old Boys Network’un ve FACES e-posta topluluğunun daha ana akım nitelikli çalışmalarıdır. Bunların yanı sıra, feminizm ve teknoloji sorununu ele alan RHIZOME, nettime, pop~TARTS, Telepolis gibi çeşitli online yayınlar da bulunmaktadır (Galloway, t.y.).

VNS Matrix, 1991 yılında Avustralya’nın Adelaide şehrinde, dört feminist kadın sanatçı tarafından kurulmuştur. Başlangıçta, Haraway’in görüşlerinden oldukça etkilenen, fakat Plant’ın çalışmasından haberdar olmayan VNS Matrix, kurama dayalı aktivizmini kadın ve teknoloji üzerinden oluşturmuştur. Grup, özellikle, kadınların teknoloji ve sanattaki rolüyle ilgilenmiştir. İlk çıkışında misyonunu, “teknokovboyların elinden oyuncaklarını almak ve siber kültürün haritasını feminist bir virajla yeniden çizmek” şeklinde ifade eden grup, bu ilk çıkışın ardından, sanat ve şiir üzerinden gerilla tarzı siberfeminist bir kampanya yürütmeye başlamıştır. VNS Matrix’in aktivist pratiği, kadınların dijital teknolojilerin üreticileri ve kullanıcıları olarak eksik temsil edildiği ve gerek internette, gerekse de dijital görüntülerde daha çok kalıp yargılar üzerinden, nesneleştirilerek gösterildiği yolundaki gözlemlerine dayanmıştır. Bu gözlemler doğrultusunda, ataerkil simge düzenine ve onun en önemli göstereni olarak fallusa karşı saldırı başlatan VNS Matrix, bu düzenin getirdiği akıl, disiplin, yasakçı ahlak gibi bütün fikir ve değerleri reddetmiştir. Yüzyıllar boyunca batılı düşünceyi oluşturan eril/dışıl, akıl/beden, akılcılık/duygusallık, zevk/disiplin gibi dikotomik zıtlıklara karşı çıkan VNS Matrix, eski eril ikilemlerin yerine, vajina ve klitoris

güçlerini temel alan dişil bir matris getirmiştir (Galloway; Bazzichelli, 2008; Mey, 2007 ve <http://historyofcyberfeminism.wordpress.com/history-of-cyberfeminism/>).

VNS Matrix üyeleri, grupları için düşündükleri birçok slogan arasında en çok siberfeminizmi beğenmiş ve grubun kurulmasının ardından "21. Yüzyıl Siberfeminist Manifestosu" adlı ilk siberfeminist manifestoyu yayınlamışlardır (Pierce, 1998: 10). Bu manifestonun ardından, siberfeminist hareket özellikle Avrupa odaklı olarak büyümeye ve değişmeye başlamıştır. 1991-1997 yılları arasında hızla yaygınlaşan siberfeminist kampanya, 20 Eylül 1997 yılında, Almanya'nın Kassel şehrinde yapılan Birinci Uluslararası Siberfeminist Konferans'la birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Bu konferansta, kadınlar, siberfeminizmin ne olduğu sorusuna yanıt aramıştır. Konferans sürecindeki sert tartışmaların sonucunda siberfeminizmin ne olduğu konusunda herhangi bir uzlaşmaya varılamamışsa da ne olmadığına ilişkin yüz antitez üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Haraway'den başlayıp VNS Matrix ve OBN ile devam eden ironi stratejisine uygun olarak ironik nitelikte hazırlanan bu antitezlere göre, siberfeminizm, örneğin "bir koku değildir", "ayrılıkçılık değildir", "satılık değildir", "alçaltıcı değildir", "piknik değildir", "kafeinsiz değildir", "erkek karşıtı değildir" ve "muz değildir". Siberfeminizmin ne olmadığına ilişkin bu uzlaşma, önceki feminizm türlerinde eksik olan çok yönlülük unsurunu getirmiş, fakat diğer taraftan belirsizliğe yol açmıştır (Pierce, 1998; Kuni, 1998; <http://historyofcyberfeminism.wordpress.com/history-of-cyberfeminism/>; Paasonen, 2005).

Birinci Uluslararası Siberfeminist Konferans'ın toplanmasına ön ayak olan grup ise, 1997'de, yani konferansın yapıldığı yıl Berlin'de kurulan OBN'dir. OBN, 1997'deki birinci konferanstan sonra, 1999 yılında Hollanda'da Next Cyberfeminist International ve 2001 yılında da Almanya'da Very Cyberfeminist International adlı konferansları düzenlemiştir. Susanne Ackers, Cornelia Sollfrank, Ellen Nonnenmacher, Vali Djordjevic ve Julianne Pierce tarafından kurulan OBN, ilk uluslararası siberfeminist ittifak olarak kabul edilmektedir. Kendini siberfeministlerin "gerçek ve sanal koalisyonu" olarak tanımlayan grup siberfeminizm çatısı altında, yeni medya alanındaki eleştirel söyleme özellikle toplumsal cinsiyet temelinde katkıda bulunmuştur (Galloway; Bazzichelli, 2008; http://www.obn.org/inhalt_index.html).

OBN ve VNS Matrix'in çalışmaları sürerken, bir yandan da World Wide Web'i sanat ve edebiyata yönelik bir mecra olarak keşfetmeye çalışan çok sayıda internet sitesi kurulmuştur (Scheckler, 2008: 388). Siberfeminist internet siteleri ve elektronik yayınların sayısı doksanların başında bir elin parmaklarını aşmayacak kadarken, iki binli yılların başlarında bu rakam neredeyse iki bine ulaşmıştır (Fernandez ve Wilding, 2002).

Siberfeminizme ilgi artarken, siberfeministlerin kendi aralarında da birinci dalga ve ikinci dalga olarak tanımlanabilecek bazı farklılaşmalar olmuştur. Birinci siberfeminizm dalgası, kadınlarla makineler arasında doğuştan bir yakınlığın bulunduğunu ileri sürmüş, toplumsal cinsiyet ve kimlik politikalarını kucaklamış, akışkan ve cinsiyetsiz kimliklerin dijital mecrada gelişmesine imkân tanımıştır. İkinci

dalga siberfeministler ise, 'feminizm' teriminden rahatsız olmaya başlamış ve yukarıdan aşağı yapılanmaya karşı aşağıdan yukarıya yapılanmayı ön plana çıkarmıştır (Fernandez ve Wilding, 2002) Kira Hall, birinci dalga siberfeminizmi "liberal siberfeminizm", ikinci dalga siberfeminizmi ise "radikal siberfeminizm" olarak adlandırmıştır. Hall'a göre, liberal siberfeminizm bilgisayar teknolojisini kadınların özgürleşmesi için bir araç olarak görmekte, radikal siberfeminizm ise, kendini, erkek tacizine karşı internette kurulan ve yalnızca kadınların girebildiği gruplarda göstermektedir (Adam, 2002: 165).

Siberfeminist aktiviteler iki binli yılların başında azalmaya yüz tutmuş ve siberfeminizm terimi, yeni medyadaki feminist stüdyolarla eş anlamlı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu çalışmaların çoğu da şu anda sona ermiş bulunmaktadır (Paasonen, 2011).

3.3. Temel Savları

Siberfeminist çalışmalarda, dijital teknolojilerin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkileri, siber uzamda cinsiyetin belirsiz olmasının sağladığı olanaklar ve dijital makinelerin cinsiyetli olup olmadığı gibi konular ele alınmış ve esas olarak, teknoloji, kimlik ve beden konularında odaklanılmıştır (Galloway, t.y.).

a. Teknoloji: Siberfeminizm, kadınlarla yeni telekomünikasyon teknolojileri arasında bir uyuşma bulunduğunu ileri sürmektedir. Siberfeministlere göre, endüstriyel teknolojinin ataerkil bir karakteri bulunsa da, kas gücüne değil beyne, hiyerarşiye değil ağlara dayanan dijital teknolojiler kadınlarla makineler arasında yeni bir ilişkiyi müjdelemektedir (Wajcman, 2006). Bu ilişki biçimi sayesinde, sanal topluluklarda kadın-erkek ayrımı olmayacak, toplumsal cinsiyetin ortadan kalkmasıyla birlikte kadınlar için bir eşitlik ortamı oluşacaktır (Ertung, 2011). Başka bir deyişle, sanal dünya kadınların cinsiyet, sınıf, etnisite, cinsellik ve diğer kimlik kategorilerini aşmasına imkân verecek ve böylece sanal kamusal alanda daha eşitlikçi bir gerçeklik oluşturulabilecektir (Smitley, 2004). Dolayısıyla, sanal dünya ve internet cinsiyet farklılığının sonunu getirecek ve kadınları özgürleştirecektir (Wajcman, 2006).

Yukarıdaki önermeler aksini düşündürse de, Julianne Pierce, siberfeministlerin makinelere hayran da olmadığını, makineleri politik eylem, sanat ve yazılarının bir parçası olarak kullandıklarını söylemiştir. Gerçekten de, siberfeministler, kadınların güçlü olmak için siber teknolojilere sahip olması ve onları kontrol edebilmesi gerektiğini savunmuş, bir yandan da internet sitelerini ve diğer elektronik online alanları egemen cinsiyet yapılarına karşı koyacak şekilde tasarlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan, internet kadın düşmanlığı ve cinsel tacizin kontrolsüz olarak yaşanabildiği bir alandır. Siberfeminist kadınlar da interneti bir yandan bilgisayarlarla ilgili sözlerini söylemek üzere kullanırken, diğer taraftan siber ortamdaki erkek egemen söylemlere karşı mücadele etmiştir. Bu süreçte, popüler kültürde kadınları nesneleştiren imgelere karşı koymuşlar, zaman zaman da tacize maruz kalmışlardır (Galloway, t.y.; Gajjala, 1999-00 ve Scheckler, 2008).

b. Beden: 1990'ların siber söylemi, teknoloji yoluyla bedenin terk edildiği önermesine dayanmıştır. Bu söyleme göre, internet bedensizleştirilmiş bir siber uzamdır. İnternet kullanıcıları da sanal ortama girince bedenlerini arkalarında bırakmakta, yeni kimlikler üzerinden ve yazı yoluyla etkileşim biçimleri keşfederek özgürleşmektedir (Paasonen, 2011). Volkart'ın (2004) ifadesiyle söylenirse, siberfeminizm teknolojiyi bedenden ayrı bir özgürleşme aracı değil, bedenle teknolojinin birleşmesi olarak görmüştür. Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre, teknolojik beden teknolojik bir araç değil, zevk ve özgürlük ortamıdır.

"Beden" konusu aynı zamanda siberfeministlerin ayırım noktalarından birini oluşturmaktadır. Bazı siberfeministler interneti bedenin dışarıda bırakıldığı bir ütopya olarak görmekte, bazılarıysa, internetin ve sanal gerçeklik teknolojilerinin bedenle teknolojiyi birleştirdiğini ve ortaya bir siborgun çıktığını ileri sürmektedir (Brophy, 2010: 941-2). Mary Eagleton ise, sanal dünyada bedenin terk edildiği şeklindeki söylemin Kartezyen beden-akıl ikileminin yinelenmesi anlamına geldiğini söylemiştir. Eagleton'a göre, siber uzamda bedenin enformasyon olarak yeniden inşa edildiğini ileri süren söylemlerde, beden aşılmakta ve özelde eril olarak kodlanmış üniter bir özne yerinde durmaktadır. Bu cinsiyetli bedensizleştirme fantezileri ise eril/dişil, insan/makine, kendi/öteki gibi tanıdık ikilemleri yeniden üretmekte ve özneliğin bizzat kültürel bir kurgu olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir (Wolmark, 2003: 227-8).

c. Kimlik: Kimliğin siber uzamdaki durumu siberfeminizmin en tartışmalı konularından biridir. Siberfeministler bireysel, stabil, özgün ve cinsiyetli bir bedende yerleşik geleneksel benlik algımızın sanal dünyada aldığı yeni biçimi sorgulamıştır. Siberfeministlere göre, sanal dünyada kimlik çok parçalı ve şekillendirilebilir bir nitelik kazanmış, gönderge sistemi olmayan bir gösteren haline gelmiştir (Booth ve Flanagan, 2002: 14). Başka bir deyişle, siberfeministler, sanal dünyanın kimliklere akışkanlık getirdiğini ve farklı kimlikler arasındaki sınırların bulanıklaştığını iddia etmişlerdir.

Megan Smitley'e (2004) göre, siberfeministler siber uzamın dönüştürücü gücünü veya sanal dünyanın kadınların toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite, cinsellik ve diğer kimlik kategorilerini aşmasına imkân verdiğini, böylece sanal kamusal alanda daha eşitlikçi bir gerçeklik oluşturduğunu vurgulamıştır. Smitley'in işaret ettiği nokta, sanal dünyada kimlik özelliklerini farklı gösterebilme imkânını imlemektedir. Böylece, kişi gerçek dünyadakinden farklı toplumsal gruplara dâhil olabilmekte, kendi kimlik özelliklerini kendisi seçebilmektedir. Lisa Nakamura'nın (2002), "kimlik turizmi" olarak adlandırdığı bu durum, Sherry Turkle'a (1997) göre, baskıcı sınırları gevşetmesi nedeniyle olumlu psikolojik ve sosyal etkiler yapabilmektedir.

Siberfeminizmin yukarıda sıralanan temel savlarına rağmen, siberfeminist düşüncenin en önemli niteliklerinden birinin muğlaklığı olduğu söylenebilir. Alex Galloway'ın ifadesiyle söylenirse, uluslararası düzeyde kabul görmüş olmasına rağmen, siberfeminizmin ne olduğu konusunda kimse tam emin değildir. Uygulanabilir bir parti çizgisi veya net bir sendikal bilinç bulunmamaktadır. Galloway'ın önermesine paralel olarak, siberfeminizmin ne olduğunu açıklamaya yönelik literatürün siberfeminist düşünceye yönelik eleştirilerden çok daha sınırlı

kaldığını söylemek mümkündür. Söz konusu eleştirilerin başlıcaları aşağıda aktarılmıştır.

4. Siberfeminizme Yönelik Eleştiriler

Alison Adam (2002), siberfeminizmin 1990'ların ortalarında "zamanın ruhu"nu yakalayarak doğduğunu, fakat problemleri bir çocuk olduğunu ileri sürmüştür. Adam'a göre, bu itaatsiz çocuğun babası ele avuca sığmaz siber kültür, annesi ise siborg feminizmdir. Ancak, siborg, Haraway'ın Siborg Manifestosu'nda feminist bir ikon olarak benimsenmiş olsa da, feminist bir icat değildir. Kökleri, eril yıkıcılığın örneklerinden sayılabilecek Terminator ve Robocop gibi filmlerde bulunmaktadır (158-62).

Adam'ın siberfeminizm kavramının köklerine dek uzanan eleştirileri, birçok diğer yazar tarafından da paylaşılmıştır. Bu eleştirilerde, siberfeminizmin toplumsal cinsiyet ve teknolojiyle ilgili yeni bir feminist yaklaşım getirdiği ve eril teknoloji algısına karşı çıkmada önemli katkıda bulunduğu kabul edilmekte, ancak önermelerinin ütopik bir niteliğe sahip olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, Scheckler (2004), siberfeminist hareketteki birçok kadının siber uzamı yeni, açık ve eşitlikçi bir sınır bölgesi olarak görmesi nedeniyle siber ütopiyacı olduğunu söylemiştir. Scheckler'a göre, sanal dünyada herkesin her şey olabildiği, fiziksel gerçekliklerin siber dönüşümleri engellemediği doğrudur. Ancak, sanal ortamda cinsiyet ve bedenler üzerinde yapılan değişikliklerin de sınırları vardır. Örneğin fiziksel bedenlerin siber alandaki temsili olarak kullanılan avatarlar yazılımlara yerleşik seçeneklerle sınırlıdır. Yazılım tasarımcıları avatarları hangi toplumsal cinsiyet normlarına göre tasarlırsa, yazılım kullanıcıları da o normlarla sınırlandırılmış olacaktır (388). Yeni teknolojilerin üretiminde ve yeni teknoloji paradigmalarının yaratım sürecinde ise çok az sayıda kadının yer aldığı bilinmektedir (Sollfrank'tan aktaran Bazzichelli, 2008).

Dijital teknolojilerin cinsiyetli yapısı yazılım tasarımlarıyla sınırlı değildir. İnternette kullanılan söylem de gerçek dünyadaki cinsiyetli yapısını sürdürmektedir. Susan Herring'in internette kullanılan söylem üzerine yaptığı bir araştırma, bilgisayar tabanlı iletişimin cinsiyeti ortadan kaldırmadığını göstermiştir. Bu iletişim ortamında kadınlar genellikle daha zayıf ve destekleyici bir tutum gösterirken, erkeklerin olumsuz mesaj gönderme oranı daha fazladır. Herring'in bağlantı kurduğu erkekler bireysel özgürlüğe, kadınlar ise kişilerarası uyumlu etkileşime daha fazla önem vermektedir. Bu davranış ve değerler ise, erkek egemenliğini ve kadınların bağımlılığını yeniden üretmede etkili olmaktadır (Adam, 2002: 165).

İnternette yaşanan birçok etik problemin de cinsiyetli olduğu kabul edilmektedir. Adam'ın (2002) deyişiyle, siber kültürde görülen üç temel etik problem, siber taciz, internet pornografisi (özellikle pedofili) ve bilgisayar korsanlığıdır. Bunlardan siber tacizi yapanların çoğu erkek, kurbanları ise kadınlardır. Çoğu internet pedofili faili erkek, kurbanları ise çocuklar ve onların aileleridir. Bilgisayar korsanlığının da ağırlıklı olarak eril bir aktivite olduğu açıktır (167-8). Araştırmalar,

bilgisayar korsanlığı alanındaki kadın sayısının çok az olduğunu ortaya koymuştur (Bazzichelli (2008: 260).

Megan Smitley (2004) de internet pornografisinin ulaştığı noktanın ve bu sektörün ağırlıklı olarak erkeklerin elinde olmasının, ataerkil güç ilişkilerinin gerçek dünyadan sanal dünyaya uzandığının göstergesi olduğunu, bu nedenle, siber uzamın kadınlar için kendiliğinden özgürleştirici bir kamusal ortam olduğu tezinin doğru olmadığını vurgulamıştır. Aynı şekilde, Carol Adams (aktaran Adams, 2002), bilgisayar temelinde açık pornografi dahil çok sayıda örnek ve siber uzamdaki erkek ayrıcalığı dikkatle incelendiğinde, siber uzamın belli özelliklerinin gerçek hayattaki erkek egemenliğini ve kadın sömürsünü hızlandırıp yaydığını görülebileceğini ileri sürmüştür (165).

Siberfeminizmin göz ardı etmekle eleştirildiği hususlardan biri de kadınların dijital dünyadaki varlığının sınırlı olmasıdır. Dünyadaki çoğu kadının özellikle ileri mikro-elektronik teknolojilere erişimi oldukça sınırlıdır (Terry ve Calvert, 1997: 5). İnternet kullanıcıları ağırlıklı olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaşayan beyaz orta sınıf erkeğidir (Stevenson, 2002: 213) İnternetin en yaygın olduğu ABD’de bile internet kullanan kadın sayısı erkeklerden daha azdır (Adam, 2002: 165).

Siberfeminizme getirilen bir diğer eleştiri, kadınların kimliklerinin farklı toplumsal eşitsizlikleri de içermesi, siberfeministlerin ise bu eşitsizlikleri dikkate almadığı şeklindedir. Maria Fernandez’in (2002) ifadesiyle söylenirse, feminizmin tarihi, kültür, sınıf, ırk, cinsel yönelim, din ve politik alandaki farklılıkların kadınları ayrıştırdığını göstermiştir. Ancak, siberfeministler bu farklılıkları konuşmanın faydasız olduğuna, çünkü bu sorunların asla çözülemeyeceğine inanmıştır.

Son olarak, siberfeminizmin cinselleştirme eğilimi de eleştiri konusu olmuştur. Volkart (2002), özellikle Sadie Plant, VNS Matrix ve Allucquère Roseanne Stone tarafından geliştirilen erken dönem siberfeminizmin teknolojileri ve siber uzamı cinselleştirmeye yönelik rahatsız edici bir stratejiye dayandığını söylemiştir. Volkart’a göre, “klitoris, doğrudan matrise uzanan bir hattır” gibi cümleler, kadınlarla ve kadın cinselliğiyle benzerlik kuran mecâzi ifadeler kullanan cinsiyetçi eril dilin tekrarıdır. Bu tür ifadeler, aynı zamanda, ütopya (siber uzam) veya gelecek öznellikleri hakkındaki birçok kültürel fantezinin kadını özne değil, aracı olarak kabul eden geleneksel toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını temel aldığını ve onları bilinçsizce de olsa yeniden ürettiğini göstermektedir.

Sonuç

Dijital teknolojileri kullanan kadın sayısının giderek artması, kadınların siber uzamdaki deneyimlerini anlama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu teknolojilerin kadınların yaşamını değiştirecek ve onları özgürleştirecek toplumsal bir dinamik oluşturup oluşturmayacağı ve siber kültürün cinsiyetli yapısı yeni medya alanının önemli tartışma konuları arasına girmiş bulunmaktadır.

Dijital teknoloji ve toplumsal cinsiyet konusundaki tartışmaların bir parçası olarak, kendini siberfeminist olarak adlandıran bir hareket, dijital teknolojilerin kadınları özgürleştirici bir etkisi olduğunu söylemiştir. Endüstriyel teknolojinin

ataerkil bir karaktere sahip olduğunu kabul eden siberfeministler, dijital teknolojilerin kadınlarla makineler arasında yeni bir ilişki doğurduğunu iddia etmiştir. Siberfeministlere göre, bu ilişki, kadın-erkek ayrımının olmadığı, toplumsal cinsiyetin ortadan kalktığı bir ortam sağlayacak ve kadınları özgürleştirecektir.

Siberfeminizm, ütopyik olması, kadınların dijital teknolojilerin üretim sürecine müdahalesinin neredeyse yok denecek kadar küçük olduğunu, dünya üzerinde bu teknolojilere erişen kadın sayısının da hala sınırlı olduğunu göz ardı etmesi, siber kültüre yansıyan diğer toplumsal eşitsizlikleri görmezden gelmesi, kadınları siyasileştirmemesi ve geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarını yeniden üreten cinselleştirme eğiliminin bulunması nedeniyle yoğun eleştiriye maruz kalmıştır.

Topladığı tüm eleştirilere rağmen, siberfeminizm, dijital teknolojilerle birlikte yaşamımıza giren yeni deneyimleri anlamaya yönelik çalışmaların bir parçası olarak kabul edilebilir. Özellikle, halen eril bir nitelik taşıyan siber kültürün toplumsal cinsiyet kodlarının çözülmesi sürecinde yararlanılabilecek kavramsal araçlardan birini oluşturabilir. Smitley'in (2004) ifadesiyle söylenirse, siberfeminizmin, toplumsal cinsiyet ve teknolojiyle ilgili yeni bir feminist yaklaşım getirdiği ve teknolojinin eril olarak algılanmasına karşı çıkmada önemli bir katkısının olduğu kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- "History of Cyberfeminism". (t.y.) Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, <http://historyofcyberfeminism.wordpress.com/history-of-cyberfeminism/>
- "OBN: The Mode is the Message – The Code is the Collective". (t.y.) Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://www.obn.org/inhalt_index.html
- ADAM, Alison (2002). The Ethical Dimension of Cyberfeminism. (Flanagan, M ve A. Booth) Reload: *Rethinking Women + Cyberculture* içinde. Cambridge, MA: MIT Press, 158-174. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=8LFsPwN2AJIC&dq=Reload:+rethinking+women&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- BAZZICHELLI, Tatiana (2008). *Networking: The Net as Artwork*. Aarhus: Digital Aesthetics Research Center.
- BERKTAY, Fatmagül (2011). Feminist Teoride Açılımlar. Ecevit, Y. ve N. Karkıner (Ed.) *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 23, 2-23.
- BOOTH, Austin ve FLANAGAN, Mary (2002). Introduction. (Flanagan, M ve A. Booth) Reload: *Rethinking Women + Cyberculture* içinde. Cambridge, MA: MIT Press, 1-24. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=8LFsPwN2AJIC&dq=Reload:+rethinking+women&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- BROPHY, Jessica E. (2010). "Developing a Corporeal Cyberfeminism: Beyond Cyberutopia" *New Media & Society* 12, 6: 929-945.
- BURNS, Diana ve CHANTLER, Khatidja (2011). *Feminist Methodologies*. Somekh, B.

- Ve C. Lewin (Ed.) *Theory and Methods in Social Research* içinde (2. Baskı). Londra: Sage, 70-77. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=gKZzotNHVPkC&dq=%22first+wave+feminism%22+%22second+wave%22&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- CHATTERJEE, Bela B. (2002). "Razorgirls and Cyberdykes: Tracing Cyberfeminism and Thoughts on Its Use in a Legal Context". *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, C. 7, S. 2/3. (197-213).
- DANIELS, Jessie (2009). "Rethinking Cyberfeminism(s): Race, Gender, and Embodiment. *Women's Studies Quarterly*, C. 37, S. 1/2. (101-124).
- ERTUNG, Ceylan (2011). Bodies that [don't] Matter: Feminist Cyberpunk and Transgressions of Bodily Boundaries. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.C. 28, S. 22 (77-93).
- EVANS, Mary (2001). Introduction. Evans, M. (Ed.) *Feminism: Feminism and the Enlightenment* içinde. Londra: Taylor & Francis, 1-19. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=rLs1RhPHIk0C&dq=%22first+wave+feminism%22&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- FERNANDEZ, Maria (2002). Cyberfeminism, Racism, Embodiment. Fernandez, M., F. Wilding ve M. W. Wright (Ed.) *Domain Errors!: Cyberfeminist Practices* içinde. Brooklyn, N.Y.: Autonomedia, 29-44. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, <http://www.refugia.net/domainerrors/>
- FERNANDEZ, Maria ve WILDING, Faith (2002). Situating Cyberfeminisms. Fernandez, M., F. Wilding ve M. W. Wright (Ed.) *Domain Errors!: Cyberfeminist Practices* içinde. Brooklyn, N.Y.: Autonomedia, 17-28. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, <http://www.refugia.net/domainerrors/>
- FISHWICK, Marshall W. (2004). *Probing Popular Culture: On and Off the Internet*, Binghamton, NY: The Haworth Press, Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=6JqWuoKTZsC&dq=kybernetes+cyber&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- GAJJALA, Radhika (1999-00). "Internet Constructs of Identity and Ignorance: 'Third-world' Contexts and Cyberfeminism" *Works and Days*. **33/34,35/36** Vol.17&18, 1999-00. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://www.worksanddays.net/1999-2000/08-Gajjala_Gajjala.pdf
- GAJJALA, Radhika ve MAMIDIPUDI, Annapurna (2004). Cyberfeminism, Technology, and International "Development". *Cyber Selves: Feminist Ethnographies of South Asian Women* içinde. Walnut Creek: AltaMira Press. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=ZJSHkoVYbDIC&dq=cyberfeminism&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- GALLOWAY, Alex (t.y.). "A Report on Cyberfeminism: Sadie Plant Relative to VNS Matrix" *Switch - Electronic Gender: Art and Interstic*. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, <http://switch.sjsu.edu/web/v4n1/alex.html>
- GILLIS, Stacy(2004).Neither Cyborg Nor Goddess:The(Im)Possibilities of Cyberfeminism. Gillis, S.,G. Howie ve R.Munford(Ed.)*Third Wave Feminism: A*

- Critical Exploration* içinde. Basingstoke ve N.York:Palgrave MacMillan, 185-196.
- HALL, Kira (1996). Cyberfeminism. Herring, S. C. (Ed.) *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Soial and Cross-Cultural Perspectives* içinde. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 147-170.
- HARAWAY, Donna (2006). *Siborg Manifestosu: Geç Yirminci Yüzyılda Bilim, Teknoloji ve Sosyalist Feminizm*. Osman Akinhay (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- HAWTHORNE, Susan ve KLEIN, Renate (1999). "Cyberfeminism: Introduction". Hawthorne, S. ve R. Klein (Ed.). *CyberFeminism: Connectivity, Critique and Creativity*. Melbourne: Spinifex, 1-16. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=NT5F5DabEc0C&dq=cyberfeminism&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- HOOKS, Bell (2000). *Feminism is for Everybody: Passionate Politics*. Londra: Pluto Press. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=0au7QbAJH0gC&dq=%22feminism+is+a%22&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- IANNELLO, Kathleen ve COLLEGE, Gettysburg (2010). Women's Leadership and Third-Wave Feminism. O'Connor, K. (Ed.). *Gender and Women's Leadership: A Reference Handbook: Volume One* içinde. Kaliforniya: Sage. Erişim tarihi: 6 Haziran2014, http://books.google.com.tr/books?id=zkuocXgg5jgC&dq=%22second+wave+feminism%22+%22third+wave+feminism%22&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- JOHNSON, Deborah G. (2006). Introduction. Fox, M. F., D. G. Johnson ve S. V. Rosser (Ed.) *Women, Gender, and Technology* içinde. Urbana: University of Illinois Press, 1-11. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=nf1E3EFqoXAC&dq=technology+gender&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- KUNI, Verena (2007). "Cyborg – Communication – Code – Infection "How Do Cyborgs Communicate?" Re/Writing Cyberfeminism(s)" *Third Text*. C. 21, S. 5, (649-659).
- KUNI, Verena (1998). "The Future is Femail: Some Thoughts on the Aesthetics and Politics of Cyberfeminism". Solfrank, C. ve Old Boys Network (Ed.) *First Cyberfeminist International* içinde. Hamburg: OBN. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://www.obn.org/obn_pro/downloads/reader1.pdf
- MEY, Kerstin (2007). *Art and Obscenity*. Londra: I.B. Tauris. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, <http://books.google.com.tr/books?id=uBtjfsPAaM4C&hl=tr&source>.
- MORSE, Margaret (1997). "Virtual Female: Body and Code". Terry, J. Ve M. Calvert (Ed.). *Processed Lives: Gender and Technology in Everyday Life* içinde. New York: Routledge.
- NAKAMURA, Lisa (2002). *Cybetypes: Race, Ethnicity, and Identity on the Internet*. New York: Routledge. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://books.google.com.tr/books?id=FVvbAAAQBAJ&dq=Nakamura&hl=tr&source=gbs_navlinks_s
- PAASONEN, Susanna (2005). "Surfing the Waves of Feminism: Cyberfeminism and its

- others". Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, <http://www.tanianavarrowswain.com.br/labrys/labrys7/cyber/susanna.htm>
- PAASONEN, Susanna (2011). "Revisiting Cyberfeminism". *Communications*. C. 36. S. 3. (335-352).
- PIERCE, Julianne (1998). Info Heavy Cyber Babe. Solfrank, C. ve Old Boys Network (Ed.) *First Cyberfeminist International* içinde. Hamburg: OBN. Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://www.obn.org/obn_pro/downloads/reader1.pdf
- PILCHER, Jane ve WHELEHAN, Imelda (2004). *50 Key Concepts in Gender Studies*. Londra: Sage Publications Ltd.
- SCHECKLER, Rebecca K. (2008). "Cyberfeminism" Rosser, Sue V. (Ed.) *Women, Science, and Myth* içinde. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- SMITLEY, Megan (2004). "Women and the Internet: Reflections on Cyberfeminism and a Virtual Public Sphere". Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, <http://www.megansmitley.org/documents/meg-smitley-cyberfeminism.pdf>
- STEVENSON, Nick (2002). *Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication* (2. Baskı).Londra: Sage Publications.
- TERRY, Jennifer ve CALVERT, Melodie (1997). "Introduction: Machines/Lives". Terry, J. Ve M. Calvert (Ed.). *Processed Lives: Gender and Technology in Everyday Life* içinde. New York: Routledge.
- TURKLE, Sherry (1997). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- VAN ZONEN, Liesbeth (2002). "Gendering the internet. Claims, Controversies and Cultures". *European Journal of Communication*. C. 17, S. 1. (5-23).
- VOLKART, Yvonne (2002). "Technics of Cyberfeminism: Strategic Sexualisations. Between Method and Fantasy". Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://www.obn.org/reading_room/writings/html/strategic_sex.html
- VOLKART, Yvonne (2004). "The Cyberfeminist Fantasy of the Pleasure of the Cyborg", Reiche, C. ve V. Kuni (Ed.) *Cyberfeminism: Next Protocols* içinde. New York: Autonomedia, 97-118.
- WAJCMAN, Judy (2006). "TechnoCapitalism Meets TechnoFeminism: Women and Technology in a Wireless World". *Labour and Industry: a Journal of the Social and Economic Relations of Work*. C. 16, S. 3 (7-20).
- WILDING, Faith (1997). "Where is Faminism in Cyberfeminism?" Erişim tarihi: 6 Haziran 2014, http://www.obn.org/inhalt_index.html
- WOLMARK, Jenny (2003). EAGLETON, Mary (Ed.). *A Concise Companion to Feminist Theory Concise Companions to Literature and Culture*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 215-235.